

Kari Arvola:

Länsimaisen yhteiskunnan kriisi, marxilaisuuden kriisi?

Alustus Sirolan Kesän 1981 kansainvälisessä seminaarissa.

EDISTYS

Marxin mukaan vallankumoukset ovat maailmanhistorian vetureita. Tämän esityksen motoksi sopii miltei päinvastainen ajatus: ehkäpä vallankumous länsimaisessa, jälkiteolliseksi luonnehditussa yhteiskunnassa olisikin junassa matkustavan ihmiskunnan yritys pysäyttää hätäjarrulla junan kulku?

Junan kulkusuunnan on länsimaisessa sivilisaatiossa yli sadan vuoden ajan määritellyt porvarillinen hegemonia, jonka ydin nähdäkseni on jokaisessa yhteiskuntapoliittisessa ja taloudellisessa ratkaisussa vaikuttava edistyskäsitelmä.

Sen vuoksi tässä alustuksessa aluksi käsitellään uudenaikaisen edistysaatteen muodostumista. Sen jälkeen tarkastellaan lyhyesti niitä perusteluja, joita hätäjarrun käytölle olisi olemassa, pohditaan sosialismin mahdollisuuksia, ja lopuksi esitetään muutama ajatus järkevä kehityksen mahdollisuuksista.

Toivo tulevaisuudessa

Viimeisten kymmenen vuoden aikana on yhteiskunnallisessa keskustelussa maassamme tapahtunut eräs mielestäni oireellinen painotuksen muuttuminen. Kun vielä seitsemänkymmentäluvun puolivälissäkin vakavasti puhuttiin yhteiskunnan muuttamisesta paremmaksi, sellaiseksi josta nykyiset puutteet olisi poistettu ja jossa ihminen vasta saattaisi elää tasapainoista, onnellista elämää, on tämä puhe laannut ja yhä useammat korostavat tavoitteenaan olevan onnellisen elämän tässä ja nyt, ei tuolla puolen suuren mullistuksen. Ehkä selvimmin tällainen painotus esiintyy tänään ns. vaihtoehtoliikkeiden mytologiassa.

Mutta vuosisatoja onni yhteiskunnan laajoille kerroksille oli juuri tuonpuoleinen asia, ”sitten kun olosuhteet”, joko henkilökohtaiset tai yhteiskunnalliset, ”on saatu muutetuiksi”. Tuonpuoleisen varaan rakentaminen johtui onnen anomaliasta tässä päivässä.

Toisenlainen tilanne vallitsi klassisessa Kreikassa, sen Poliksessa. Täysivaltainen kansalainen eli nimenomaan tässä ja nyt, hänellä oli aikaa, hän kykeni vaikuttamaan elämänsä kulkuun ja kohtalonsa muodostumiseen. Elämänjärjestyksen pääperiaate oli kaiken kiertokulku, toistuvuus ja jatkuvuus. Poliksessa ilmenevä erityinen järjestys oli esikuvansa mukainen, ja esikuva löydettiin ikuisesta tähtitaivaasta, sen järjestyksestä. Ihmisen paikka oli ilmentää yleistä järjestystä yksityisessä toiminnassaan yhteisön parhaaksi. Ihminen saattoi tuntea itsensä onnelliseksi.

Muutos sinänsä oli tuttu asia jo antiikin ajattelijoille. Muistettakoon vain Herakleitoksen mittavan yritys käsittää muutoksen olemus: joki johon saattoi astua vain yhden kerran sen jatkuvasti muuttuessa, tämä kuva havainnollisti tulemisen ja menemisen, synnyn ja häviön luonnetta. Ajattelumalli oli suoraan lainattu luonnon kiertokulusta, vuodenaikojen vaihtumisesta, kuvaamaan yleistä muutosta.

Mallilla näytti olevan selitysvoimaa myös inhimillisen toiminnan suhteen, sama muuttumisen periaatehan saatettiin havaita vaikkapa yhteisön lakien säätämisessä taikka jonkin kaupungin kukoistuksessa ja rappeutumisessa. Aina 1700-luvulle asti käsitys yhteiskunnallisten muutosten luonteesta olikin sellainen, että kyseessä on ikuinen kierto, muutos on vanhan toistamista ja variointia. Vasta Ranskan suuri vallankumous teki lopun tästä ajatusmallista, mutta vielä marxilaisuudenkin kehityskonseptiossa nähdään tämän ajatuksen vaikutuksen.

Oli luonnollista, että alistetut ja orjuutetut kokivat ikuisen kiertokulun periaatteen epätoivoisena ja orjuuttavana. Siksi paremman odotus, toivo edistyksestä tulevaisuudessa, syntyi kärsimyksestä ja olemassaolon epätyytyttävästä järjestyksestä. Kreikkalaisroomalaisen kulttuuriin rappiota edesauttanut kristinusko syntyiikin selvästi edistyksen uskona, joka vallanhimoisten maallisten johtajien sekä epäluotettavien ja oikullisten ihmisjumalien tilalle tarjosi taatun yli-inhimillisen jumalan, uudet taivaat ja uuden maan. Kun uusi valtakunta oli tullut lähelle, läheni myös tuomion hetki ja paljon kärsineet saattoivat odottaa pikaista asemansa kohentumista. Näin oli noussut edistyksen ensi kajo.

Kristinusko toi myöhäisantiikin ihmisen maailmankatsomukseen ulottuvuuden nykyhetkestä eteenpäin, tulevaisuuteen. Silti tästä oli vielä pitkä matka nykyiseen edistysajatteluun. Keskiajan suuri synteesi merkitsi pysähdystä ainakin siinä mielessä, että tulevan ja paremman ajan massamittainen kaipuu väkipakolla ja kirkon koneiston voimalla mukautettiin tämän päivän realiteetteihin, vallitseviin hierarkioihin ja staattiseen elämänmenoon.

Itse taivaallinen valtaistuinkin, sen kruunut ja valtiat, alkoivat melko tarkkaan vastata maallisen feodaalisen yhteiskuntapyramidin valtasymboleja, joiden edustama järjestys oli yhtä lailla ikuinen kuin taivaallinen esikuvansa.

On ehkä syytä todeta, miten kautta keskiajankin kapinointi eli myös kirkon piirissä. Monien mielestä taivaallinen järjestys oli toteutettava tässä ja nyt, ja tämän ajatuksen pohjalta muodostuivat monet munkkikunnat. Keskiajan synteesi antiikin perinnön ja kristinuskon alkuaatteiden kesken ei tapahtunut jäännöksittä.

Uskonpuhdistus merkitsi varmasti tietynlaista edistystä asettaessaan kirkon kaikkivallan kysymyksenalaiseksi ja luodessaan suoran ”kuuman linjan” ihmisen ja hänen jumalansa välille. Tämä osaltaan loi edellytyksiä uudenlaisen ihmiskuvan muodostumiselle. Mutta uskonpuhdistuksen edistys ei luonnollisestikaan ollut uuden luomista vaan paluuta vanhaan, ”alkuperäiseen” ajatteluun.

Luonnontieteen impulssi

Edistysaatteen varsinainen ponnin oli kuitenkin luonnontiede ja sen filosofia. Avainsanoja ovat sellaiset nimet kuten Galilei, Descartes ja Bacon. Galilei totesi Aristoteleen erehtyneen tähtitieteen alalla, miksipä ei sitten muussakin. Descartes alkoi kaivata ”toista filosofiaa” perityn tiedon rinnalle maailmaa selittämään, sellaista filosofiaa joka mahdollistaisi ihmiselle luomakunnan herraksi ja omistajaksi tulemisen. Bacon kuvasi kampanjassaan niitä etuja, joita englantilaisille koituisi luonnon määrätietoisesta hyväksikäytöstä kehittyvän luonnontieteellisen ajattelun avulla.

Luonnontieteen alalla oli helppo todeta miten sukupolvien kulussa tieto kehittyi ei vain vanhan paremman ymmärtämisen kautta, vaan aivan uuden ja mullistavankin tiedon syntyessä. ”Tieto on valtaa” oli Baconin tunnuslause, ja tämä totuus oli todennettavissa tuotannollisen toiminnan edistymisessä.

Luonnonlakien tuntemuksen kasvu mahdollisti kasvavan vallan ihmisen luonnolliseen ympäristöön. Samalla tiedon status alkoi muuttua. Enää ei ajattelu ole ihmisen aktiviteetin korkein muoto, vaan sellaiseksi tulee luonnon hallinta ja hyväksikäyttö erityisesti tarkoitukseen luodun ja sovitettun tiedon avulla. Tieto instrumentalisoiuu. Kokeellinen luonnontiede loi perustan modernille tuotannolle ja tekniikka saavutti johtavan aseman jopa filosofisessakin ajattelussa Descartesista (1596) aina Comteen (1798) asti.

Uusi ihmiskuva

Kolmas keskeinen edistysaatteen impulssi oli uuden ihmiskäsityksen muodostuminen, porvarillisen ihmisen, *homo economicuksen* esiinmarssi.

Feodaaliryhteydessä ihmisten välisiä suhteita säänteli kuuluminen säätyyn. Säädyillä oli perinnäinen järjestyksensä, oma vaatepartensa, asumisen muotonsa, ruokailutapansa jne. Toisin sanoen säädyillä oli tiukasti normitettu ja ankan sitova elämäntapa. Vähitellen kuitenkin yksittäiset kaupunkien ammattiryhmät alkoivat rikkoa säätyjärjestelmän perinteitä, sosiaalinen liikkuvuus lisääntyi kaupan, teollisuuden ja rahalaitoksen kasvun myötä. Rahan kauppiaista tuli vähitellen pankkii-reita, jotka joskus olivat myös suuren kauppahuoneen omistajia. Rahajärjestelmän tulo, kapitalismi alkoi ravistella säätyjärjestelmää tavalla, josta Thomas Mannin Buddenbrookit on loistava analyysi.

Ehkä tärkeintä kuitenkin tässä yhteydessä oli vähitellen muodostuva, historiallisesti uusi käsitys oman persoonan ainutkertaisuudesta ja erikoisuudesta, yksilön identiteetistä. Sen mahdollisti selvä ja helposti todettavissa oleva yhteys yksilön tekojen ja menestymisen välillä sekä markkinoiden paisuminen, joiden välityksellä ihmisten väliset suhteet pääsivät irtautumaan säätyjärjestelmän normeista.

Nykyaikaisen yksilön tuleminen näkyy mm. siinä, että kahden ihmisen välinen rakkaus vähitellen muodostui tunnesuhteeksi oltuaan aiemmin sukujen välinen kauppa tai liitto. Siksipä Romeon ja Julian tarina ei ole sattumalta syntynyt, vaan se kuvaa tunteitten tulemistä aikana, jolloin tavara-tuotannon ja rahajärjestelmän myötä porvaristo luokkana alkaa muodostua ja luoda hegemoni-aansa. Nouseva porvaristo loi myös yksilön tunteineen.

Ajan mittaan irrottautuminen perheen ja säädyn normeista alettiin ymmärtää vapautumisena ja edistykseenä sinänsä. Kysymyksessä ei tietenkään ollut ”vain” porvarillisen ihmisen tuleminen ja uuden ihmiskuvan muodostuminen, vaan näiden ehtona olevan uuden talousjärjestelmän voitto. Uusi järjestelmä käsitettiin luonnolliseksi järjestykseksi, minkä tähden talous ennen muuta oli vapautettava valtion ja kirkon ahdistavasta vaikutuksesta. Taloutta verrattiin mielellään verenkiertoon, jonka toiminnan ehtona samaten oli esteetön kulku.

Näin alkoi edistysaate muotoutua käsitteen nykyaikaiseen asuun: edistys oli myös ”luonnollisen” talousjärjestelmän pystyttämistä ja sen esteiden raivaamista. Edistykseen kuuluu olemuksellisenä piirteenä laaja-alainen emansipaatio, ei vain talouden irrottaminen valtiosta ja kirkosta, vaan myös yksilön vapauttaminen itsestään määrääväksi kansalaiseksi, ihmisen vapauttaminen luonnon välttämättömyyksistä.

Kun edelliseen vielä lisätään Ranskan vallankumouksen voittoon viemä ajatus autonomisten kansalaisten ja yksilöiden perustuslaillisesta demokratiasta, on saatu (pääpiirteissään) kartoitetuksi modernin edistysaatteen kulku.

Edistuksen kohtalot

Työväenluokan, aikaisemmin myös neljänneksi säädyksi kutsutun, vapautustaistelu kytkeytyi luonnollisista syistä itseymmärryksessään porvarilliseen edistyskäsitykseen kiinteästi. Kokemus osoitti, että ”luonnollinen järjestys” tarkoitti käytännössä kapitalismin sokeiden markkinalakien temmellystä, ja että tämän tilalle oli saatava tuottajien tietoisesti luoma järjestys, jos mieli vapauttaa myös luokista viimeinen. Vasta tämän kautta nähtiin mahdolliseksi myös yksilön vapauttaminen kykyjään vastaavaan toimintaan. On helppo nähdä, että sosialismi oppina ihmisen vapauttamisesta on länsimaisen kulttuurin tuote, se on johdonmukainen seuraus porvarillisen järjestyksen toteuttamisesta.

Mutta yhtä vähän kuin on jäljellä alkuaikojen teollisesta kapitalismista, yhtä vähän on säilynyt alkuperäisestä porvarillisesta kehityskonseptiosta käytännössä. Ja juuri sen verran, kuin voidaan puhua työväenluokasta samassa mielessä kuin varhaisen kapitalistisen yhteiskunnan proletariaa-

tista, on jäljellä sosialistisesta edistysaatteesta. Tälle vähälle löytyy yhteinen nimittäjä: ajatus ihmisen vapauttamisesta luonnon hallitsemisen kautta sekä tästä ajatuksesta juontuva edistyksen viimekäden kriteeri, tuotannon ja tuottavuuden kasvu. Järjestelmien globaalissa kamppailussa menestyksen mitta on bruttokansantuotteen määrä, asiaankuuluvien maustein höystettynä. Juuri kapitalismin ylitys BKT:n tuotannossa on sosialismin paremmuuden merkki, mittakaava pyrki-
myksille.¹

Ajan myötä teollinen kasvu on kapitalismissa mutta myös sosialismissa muodostunut sisäisen vallan legitimaation välineeksi. Voidaan väittää, että markkinatalouden menestys on jopa ratkaisevasti tullut riippuvaiseksi taloudellisen kasvun avulla ylläpidetystä toiveesta kuluttaa tulevaisuudessa enemmän, sekä saavuttaa jatkossa korkeampi sosiaalinen asema. Ellei sosiaalista kohoamista satukaan tapahtumaan, kuten toisinaan taitaa käydä, on markkinataloudella aina antaa tilalle erilaisia statuskorvikkeita sopivaa maksua vastaan.

Esiintyvät epäoikeudenmukaisuudet ja puutteet on myös mahdollista paremmin sietää, jos omassa elintasossa voidaan todeta vuosittaista kohentumista ja jos saman kehityslinjan voidaan olettaa jatkuvan myös lasten kasvaessa. Ilman erityisiä perusteluja väitän edelleen, että myös sosialismin maissa lupaus materiaalsen hyvinvoinnin jatkuvasta kasvusta on valtajärjestelmän ja olemassa olevien rakenteiden legitimaation väline.

Oman lukunsa muodostaisi mainos erityisenä informaatiojärjestelmänä, joka kapitalismin taloudelle on yhtä välttämätön kuin sosialismille sen ideologia. En kuitenkaan usko olevani väärässä jos totean, että perinteisen marxilaisuuden asiallinen rooli sosialismin maissa on pienenemään päin sen keskeisen sanoman himmenemisen seurauksena, vaikka ideologia onkin yhä välttämätön eräänlaisena takuumiehenä kulloinkin tehtävien ratkaisujen laadukkuudelle.

Edistys, jonka pyhittäjä taloudellinen kasvuideologia on, jatkuu yhä tänään. Mutta itse edistyksen käsite on tullut kyseenalaiseksi nykyistä länsimaisen yhteiskunnan ja sen sosialistisen kääntöpuolen tilaa tarkasteltaessa.

KRIISI

Muutaman viime vuoden ajan keskusteluissa on esiintynyt käsite 80-luvun haasteet. Juuri näissä on paljolti kiteytynyt näkemyksemme läntisen sivilisaation ongelmista sekä välttämättömyydestä löytyy nopeita ja syvältä kouraisevia ratkaisuja. Tyydyn tässä yhteydessä vain hakusanamaiseen luetteluun, koska jokainen teema vaatisi syvällisempää käsittelyä eikä siihen tässä ehkä ole aihetta. Vain viimeiseen, sosialismin mahdollisuuksiin, kiinnitän laajempaa huomiota asian erityisen merkityksen vuoksi.

Ensimmäinen, ja epäilemättä strategisesti tärkein, sivilisaatiomme ongelma tänään on energia-kriisi, joka johtuu lähinnä fossiilisten raaka-aineiden ehtymisessä (arviot öljyn riittävydestä liikkuvat 35-70 vuoden välillä) ja myös uraanin ehtymisestä, ellei joukkomitassa siirrytä ns. hyötyreaktorin käyttöön, joka moninkertaistaisi energiaraka-aine uraanin käyttömahdollisuudet – sekä ydinvoiman ongelmat.

Mutta raaka-aineiden ehtymisen ohella kyse ainakin yhtä paljon on ympäristöämme uhkaavista vaaroista, jotka suoraan tai välillisesti aiheutuvat kasvavasta energian kulutuksesta planeetallamme. Tunnetusti lämpöopin peruslain mukaan energiaa ei voida jäännöksettä käyttää ilman että tapahtuu sen huononemista, ts. muuttumista lämmöksi. Tästä johtuu, että sekä energiaa tuotettaessa että sitä kulutettaessa ympäristömme joutuu kasvavassa määrin lämpökuormituksen kohteeksi. Jos energiantuotantoa lisätään nykyisellä vauhdilla ilmakehää samalla saastuttaen, voidaan

¹ Huomaa kirjoituksen ajankohta, v. 1981.

lähitulevaisuudessa odottaa suurella todennäköisyydellä ilmastomuutoksia, jotka merkitsevät nykyisten asuttujen alueitten elinmahdollisuuksien heikkenemistä, mahdollisesti loppumista. Ainakin seuraavat kysymykset odottavat toistaiseksi vastausta siitä huolimatta, että vähitellen alkaa tulla kiire:

- miten ydinvoiman käyttöön liittyvä pulmat voidaan ratkaista (turvallisuus, polttoaineen jälleenkäsittely ja varasointi, hylättyjen laitosten hoito) siirryttäessä mahdollisuuksien mukaan kestävämpiin tuotantomuotoihin? Onko ne ylipäätänsäkään mahdollista ratkaista?
- mitä yhteiskunnallisia muutoksia ns. vaihtoehtoisten energiantuotantomuotojen käyttöön otto edellyttää; onko tekninen sivilisaatio ylipäänsä kykenevä energiankulutuksen vakiinnuttamiseen t. alentamiseen?
- kuinka pitkään voidaan luottaa elinympäristömme kantokyvyn kestävän ratkaisuja etsittäessä? Tästä vastauksesta riippuu muutosaikataulu.

Toinen perustava ongelma, jota vähemmän näkee vakavasti kosketeltavan, on kasvutalouden pitkän tähtäimen näköalat. On syytä kysyä, miten teollistunut ja tietokoneistunut maapallon osa aikoo ylläpitää kasvutaloutensa maailmassa, jossa yhä useammat maat taistelevat samoista markkinaosuuksista yhtä aikaa, kun talouden ulkoiset ehdot (ekologiset, maantieteelliset, sotilaallispoliittiset) vaikeutuvat, kun kamppailu raaka-aineista etenkin energiasta, uhkaa erilaisten sijaistien kautta paisua vakavaksi kansainväliseksi kriisiksi. Vähäisin vaikeus ei ole työttömyyden kasvu, joka on nykykehityksen eksponentti ja merkittävä poliittinen haaste. Millainen uhka demokratialle koituu taloudellisen kasvun vaikeutumisesta ja työttömyydestä?

Kolmas vakava ja ratkaisematon ongelma on kolmas maailma, jonka vaatimuksiin ei vastata sen paremmin valistuneella filantropialla kuin kaavailuilla uudesta kansainvälisestä talousjärjestelmästä, joka nostaisi maapallon energiankulutuksen ja ympäristörasituksen nykyisestä täysin kestävämmälle tasolle. Selvää on, ettei nykyisin ole olemassa ”kolmatta maailmaa”, vaan yksi maa ja sen väestö. Tästä saadaan selviä näyttöjä esimerkiksi silloin, kun kehittyneissä maissa joudutaan asettamaan maahanmuuttokieltoja kehitysmaiden väkijoukkojen pyrkiessä saamaan osansa entisten emämaiden bruttokansantuotteesta.

Maailmansota on tullut todennäköiseksi. Tämä ei silti merkitse sitä, että sota olisi välttämätön. Mutta vaikka jätettäisiin huomiotta varustelulukilpaan sen sisäisen logiikan vuoksi sisältyvä sodan uhkan kasvu, on mielestäni todellinen aihe sodan pelkäämiselle historiallista laatua.

Milloinkaan maailmanhistoriassa ei ole ollut sellaista tilannetta, jossa kaksi tai useampia alueellisesta tai yleismaailmallisesta hegemoniasta kamppailevaa valtaa olisivat päätyneet ratkaisuun ilman väkivaltaa. Tämä johtuu vallan olemuksesta; sen viimeinen ja viimekädessä ratkaiseva väline on väkivalta, fyysinen pakko.

Jos lähdetään siitä, että järjestelmät ovat olemuksellisesti erilaisia ja niillä tämän vuoksi on vastakkaisiakin intressejä, jotka kiteytyvät valtopoliittisiin kohteisiin, on sodan uhka jatkuva vaikka sitä ei haluttaisikaan. Ja vaikka toinen osapuoli olisi päättänyt pidättyä kaikesta voimapolitiikan käytöstä ja tätä julistaisi, ei se voi estää toista osapuolta seikkailupolitiikasta, jonka synnä voisi olla erilainen maailmankuvaoptiikka, sisäpolitiikan ongelmat taikka pelko toisen osapuolen siirroista strategisella pelilaudalla.

Vain sotilaallisten voimablokkien murentuminen ja samanaikainen globaalisen yhteisön tiivistyminen voi todella vähentää sodan vaaraa. Siksi blokeista riippumattomien maiden liike on tänään maailmanhistoriallisesti merkittävä ja tukemisen arvoinen mahdollisuus.

Sosialismin mahdollisuus on tässä yhteydessä viimeinen, vaan ei merkityksettömin läntisen sivilisaation uhka. Meidän kannaltamme tämän uhka kasvu ilmaisesti olisi toivottavaa, mutta ky-

symys kuuluu: onko sosialismilla, olevalla tai tulevalla, sen historiallisissa puitteissa mahdollisuuksia kasvaa nykyisen sivilisaation pelastajaksi? Tähän vapahtajaan paljon uskotaan ja sitä toivotaan. Marxilaisuus on Hegelin kehitysajatuksen muokannut omia tarkoituksiaan vastaavasti sellaiseen asuun, että jokaisessa historiallisessa vaiheessa olisi olemassa sellainen yhteiskuntaluokka, jonka erityiset intressit lähenevät tai samastuvat yhteiskunnan kehityksen senhetkisiin kokonaisintresseihin. Tästä johtuisi, että kyseinen luokka omia etujaan ajaessaan samalla voi toimia yhteiskunnallisen kehityksen veturina. Vallankumouksellinen murros merkitsee siis ”uuden luokan” astumista aikaisemman johtavan luokan tilalle historiaa opettamaan.

Uuden ajan historiallisen dynamiikan kuvaamisessa marxilaisuus operoi kolmella luokkakäsitteellä: feodaaliaatelisto, porvaristo ja työväenluokka. Käsitteistöä on tarpeen vaatiessa täydennetty erilaisilla välikerroksilla. Kolmen perusluokan varaan rakentuu malli kahdesta toisiaan seuraavasta historiallisesta vallankumouksesta, porvarillisesta ja proletarisesta.

Tämä malli on ilmeisen hyvin vastannut kurjassa asemassa eläneen teollisuustyöväestön toiveita 1800- ja 1900 –lukujen vaihteen molemmin puolin, mutta siihen sisältyy olennainen heikkous. Porvaristo ja työväenluokka ovat yhteiskunnan kokonaisintressin edustajina olennaisesti erilaisia. Porvariston voitto aatelista oli alun perin kaupunkikulttuurin voitto maatalouskulttuurista. Keskiajalta lähtien kaupungit olivat porvariston käsissä. Porvaristolla oli alun pitäen hallussaan itse luomansa kulttuurin tarjoamat aineelliset ja älylliset välineet, joiden varaan sen kasvava mahti rakentui. Kun tämä mahti, ennen muuta taloudellinen voima vähitellen kasvoi maatalouden merkitystä suuremmaksi, tuli ajankohtaiseksi poliittisen vallan hankkiminen ja yhteiskunnallisen hegemonian rakentaminen sanan modernissa merkityksessä. Porvaristo ei keskiajan jälkeen ole ollut aateliston palvelija.

Työväestön laita oli tässä suhteessa hieman toisin, itse asiassa se oli luokista kaikkein riippuvaisin. Se oli luokkana porvarillisen talousmuodon tuote, kapitalismin orja-armeija. Se ei omistanut koneita ja laitteita, joista sen elämä oli täysin riippuvainen, eikä se älyllisesti hallinnut tuotannon kokonaisprosessia. Työväenluokan aineellisen vaikuttamisen väline oli miltei ainoastaan lakko eli kieltäytyminen työstä.

Työväestön erityinen ja välitön intressi ei suinkaan ollut todellisen, koko yhteiskunnan piiriinsä vetävän hegemonian aikaansaaminen, vaan ensisijaisesti vapautuminen kurjuudesta ja alentavasta riippuvuudesta. Juuri tämän erityisen intressin työväenluokan kamppailu on saanut toteutetuksi ja sen seurauksena on ollut työväenluokan integroituminen porvarilliseen yhteiskuntaan tietyllä tavalla pikkuporvarilliseen rooliin. Sen arvot ja ihanteet rakentuvat pääosin muualla kuin työväenluokan piirissä.

Tästä näkökulmasta ei olekaan yllätys, ettei teollistuneessa ja kehittyneessä maassa kertaakaan ole toteutettu porvaristonvastaista ja menestyksekkästä vallankumousta. Ei myöskään ole pystytetty sellaista valtaa, joka olisi pääasiallisesti perustunut työväestön joukkovoimaan. Voidaan olettaa, ettei tällaista jatkossakaan tule tapahtumaan, sillä teollistumiskehityksen alkutaipaleella proletariaatti oli liian heikko, nyttemmin sen vallankumouksellinen motiivi on lakannut kantamasta.

Sosialistisia vallankumouksia on tunnetusti tapahtunut. Niitä on leimannut olennaisesti feodalisminvastaisuus ennen porvarilliseen vallankumoukseen kykenevän porvariston muodostumista. Ne ovat olleet edistyksen vatureita takapajuisissa maissa. Niitä ovat johtaneet intellektuellit, jotka usein olivat lähtöisin aateliston tai papiston piiristä. Niiden joukkovoima on perustunut talonpoikaistoon työväestön ollessa esim. 1/10 väestöstä, kuten Venäjällä. Luonnollinen ja oikeastaan ainoa mahdollinen tulos onkin ollut keskitetty ja klassinen byrokratia, jossa valtion rooli korostuu yli ulkopuolisen ymmärryksen. Byrokratian mahtavuus on hämmästyttänyt myös vallankumouksen johtajia (ks. Leninin viimeiset kirjoitukset).

Kommunistisen liikkeen sisäiset ristiriidat johtuvat suurelta osin ilmeisesti siitä, että kapitalististen länsimaiden kommunistit ja vasemmistososialistit tuntevat itsensä henkisesti paremmin liberaalin porvarillisen demokratian aikalaisiksi, kuin reaalisosialismin edustaman kehitysvaiheen edustajiksi. He jakavat länsimaisen yhteiskunnan rationaliteettikäsitteiden porvariston kanssa ja ainakin osittain hyväksyvät markkinatalouden hyvät ja huonot puolet, mutta eivät tuntemuksiinsa kykene pukemaan käsitteelliseen muotoon ja muuttamaan ohjelmalliseksi toiminnaksi.

Epäilyä reaaliosialismia kohtaan on ruokkinut niissä havaittava kehitysprosessi, joka ei vakuuta läntistä tarkkailijaa edistyksestä. Alkuperäiseen tavoitteeseen, vallan hävittämiseen nähden on jouduttu toteamaan miltei päinvastainen tendenssi: vallan ja kontrollin täydentyminen näyttää olevan tarpeellista ja siihen on nykyisin aikaisempaa parempia keinoja olemassa. Ongelmallista kehitystä on pyritty selittämään esimerkiksi kapitalistisen maailmanjärjestelmän vaikutuksella, joka pakottaa käyttämään tiettyjä, ei aina niin hienostuneita valtakkeinoja.

Selityksellä on tietysti pohjaa, sillä kapitalismihan todella on maailmanlaajuinen järjestelmä enemmän kuin koskaan, jopa niin että se ideologisella, taloudellisella ja sotilaallisella voimallaan suurelta osin määrittää globaalin kehityksen suunnan.

Mutta kuitenkin: sosialismin ongelma läntisessä yhteiskunnassa on siinä, ettei ole olemassa eikä tulemassakaan sellaista luokkaa, luokkaliittoa tai blokkia, joka taloudellisen mahtinsa tai rakentumassa olevien muiden vallan välineiden, aineellisten ja intellektuaalisten, avulla kykenisi ottamaan kapitalismiin integroituneilta luokilta poliittisen vallan.

Siitä huolimatta marxilainen kehityskonstruktio feodalismi – kapitalismi – sosialismi on ollut poliittisesti mielekäs puhuttaessa eri yhteiskuntaluokkien kamppailusta poliittisista oikeuksistaan ja niiden varmistamisesta. Ensinnä porvaristo loi ajatuksellisesti yhteiskunnalliset kehityshanteensa ja toteutti poliittisen vapautumisensa. Sosialistisen kumouksen tehtävänä olisi tuoda samat oikeudet ja vapaudet laajojen massojen ulottuville.

Juuri tämän kaavan hengessä toimii ja ajattelee sosialidemokratia. Siksi se ei ole niinkään väärässä kysyessään meiltä, mistä löytyy paikka nykymuotoiselle kommunistiselle puolueelle ja kansandemokraattiselle liikkeelle.

Mutta vaihtoehtoa nykykehitykselle sosialidemokratia ei tarjoa sen enempää kuin perinteinen vallankumousajattelukaan. Pitkälle kehittyneen läntisen jälkiteollisen massayhteiskunnan ongelmia ei kumpikaan sisäisen ajatus- ja käyttäytymislogiikkansa vuoksi kykene ratkaisemaan, ei halukaan: sosialidemokratia on porvarillisen kehityksen vanki sen täydentäjänä, perinteinen kommunistinen liike sen kriitikkona. Kumpaankaan ei sisälly uuden kulttuurin mahdollisuuksia.

Tässä yhteydessä kysyttäneen, eikö tämän esityksen logiikan mukaista olisi ajatella, että vallankumouksellisen vasemmiston ”historiallinen rooli” olisi nyt kriisipilvien noustua taivaanrannalle, tehdä yhteiskunnan kokonaisintressi omakseen ja intellektuaalisella ylivoimallaan luoda lähtökoh-tia kriisin voittamiselle ja omalle hegemonialleen kehityksen ohjaajana? Tämä tarkoittaisi sellaisen vaihtoehdon luomista, jonka avulla teollisen sivilisaation kohtalonkysymykset voitaisiin hoitaa pois päiväjärjestyksestä ensinnä teoreettisesti, sitten poliittisesti ja taloudellisesti, kulttuuria uudistaen.

Vastaus on varauksellinen kyllä. Kyllä sen vuoksi, että ollakseen ylipäättänsä todellinen kriitikko liike tarvitsee omaa vaihtoehtoa, jolla kritiikkinsä perustelee. Varauksellinen kyllä kahdesta syystä: Ensinnä siitä syystä, että nykyiset ongelmat ovat sitä kokoluokkaa, ettei niitä yksi poliittinen liike voi ratkaista, siihen sen henkinen kapasiteetti ei missään maassa riitä. Mitä ilmeisimmin ratkaisut lisäksi ovat valtioiden rajat ylittäviä, globaaleja projekteja. Toiseksi on kyseenalaista, onko tämän päivän yhteiskunnassa mahdollista luoda sellaista identiteettiä poliittiselle liikkeelle, jonka pohjana olisi liikkeen pitkäjänteinen pyrkimys todelliseen muutokseen.

IDENTITEETTI

Varhaisessa lapsuudessa muistan kirkkoherran lukukinkereillä kysyneen: ”Oletko sinä Laurin poika?! Myöntävällä vastauksella tuli identiteettini määrittelyksi, olennaista minussa oli kuuluminen tiettyyn sukuun ja perheeseen. Tällainen oli ennen porvarillisen yksilökäsityksen läpimurtoa vallitseva identiteetin muoto: yksilö määräytyy kuulumisestaan perheeseen ja sukuun, sen elämänpiiriin ja yhteiseen työhön. Siinä hänen itseymmärryksensä puitteet.

Nykyaikaisen ihmisen yksilöidentiteettiä luonnehtii tietoisuus omasta taustasta, henkilöhistoriasista, pyrkimyksistä ja kokemuksista, joiden jatkuva integrointi ja arviointi määräävät käyttäytymistä. Koville ihmisen identiteetti joutuu erilaisissa murroksissa, kuten työttömäksi tai eläkkeelle jouduttaessa (päästäessä), ammatin tai asuinpaikan vaihtamisen yhteydessä, avioeron tai muun kriisin kohdatessa. Identiteetin olennaisen tekijän muodostaa sosiaalisessa kanssakäymisessä muilta saatu palaute, jonka tulisi identiteetin vahvistumisen kannalta olla omia näkemyksiä ja pyrkimyksiä tukevaa, ymmärtävää ja kannustavaakin.

Poliittinen liike perustuu siihen, että se jäsentensä ja kannattajiensa etuja ajaessaan samalla tarjoaa mahdollisuuden poliittiseen identifikaatioon, hakeutumiseen samanhenkisten piiriin. Äärimmillään tällainen identifikaatio vie siihen, että ”olen puolueen sotilas”, todellisuuteni on järjestötoimitteluun, puolueen tavoitteet peittävät suuren osan omista tavoitteistani. Nykyinen liikkeemme poliittinen muutosstrategia perustuu siihen ajatukseen, että olisi mahdollista rakentaa jopa yli puoluerajojen ulottuvaa yhteiskunnallista identiteettiä. Viime kädessä ja käytännössä se realisoituisi valtion aparaatissa sellaisina muutostavoitteina ja tekoina, jotka kansalaisten huomattava osa kokisi omikseen ja intressejään vastaaviksi. Tällaisen rakentamiseen poliittisen työmme olisi siis suuntauduttava, samalla kun suhtautumisemme hallituksen toimiin olisi oltava kriittistä, koska ”ministerimme joka tapauksessa ovat siellä vähemmistönä”.

Vaikka vuosia hajallaan olleen liikkeemme kannalta hallituksessa mukana oleminen todennäköisesti on ollutkin eräs ratkaiseva koossapitävä voima ja identifikaation väline, on esitettävä pari kriittistä argumenttia sellaista ajatusta vastaan, että muutosstrategia voisi nojautua valtion kautta toimintaan ja sen ”hyväksikäyttöön”.

Muutokseen tähtäävän yhteiskunnallisen identiteetin tasona valtio on epäilyttävä vanhasta tutusta syystä: sen instituutiot eivät kykene ilmaisemaan ”hyvääkään” kokonaisintressiä siitä yksinkertaisesta syystä, että yhteiskunnassa yhä esiintyy luokkarakenteita, että omistus yhä luo privilegioita, että valta ja rikkaus yhä kasaantuvat. Vaikka esim. valtion toiminnan suunnitelmallisuus lisääntyy, niin silti valtion toimien prioriteetit määrää markkinataloudellinen, ei kokonaisintressi. Kompromissi ei ole merkitykseltään sama kuin yhteinen intressi.

Toiseksi, vaikkei valtion suvereniteetti olisikaan sisäisten luokkarakenteiden rajoittama, on ulkoisista syistä johtuen melko illusorista puhua valtion mahdollisuuksista edistyksen välikappaleena. Valtion suvereniteettiä rajoittavat tunnetusti nykyinen sotilastekniikka, pääomia ja työvoimaa ohjailevat ylikansalliset organisaatiot (vain 17 valtiolla on suurempi budjetti kuin General Motorsilla), taloudelliset järjestöt, tajuntateollisuus ja jopa kansainvälistyvät moraali. Alueellinen, valtion välityksellä ylläpidetty kansallinen identiteetti on siis tullut kyseenalaiseksi.

Edelleen yhteiskunnan monimutkaistuminen ja talouden yhteen kietoutuminen valtioaparaatin kanssa on lisännyt yleisten ohjaus- ja suunnittelutehtävien painoa siinä määrin, että valtion rooli erilaisten normijärjestelmien ja alakulttuurien integroijana on katoamassa. Alakulttuurit ovat muodostuneet ongelmiksi siellä, missä valtio on perinteisesti nähnyt tehtäväkseen opettajan ja tuomarin roolin, esimerkiksi reaalisosialismin maissa.

Näistä syistä valtion muutospolitiikan välineenä ei mielestäni kannat suurtakaan huomiota kiinnittää, vaikka eturyhmien taloudellisen edun ajamiseen sen avulla ja kautta ikään kuin määrittämisen mukaan voidaan vaikuttaa ja vaikutetaan.

Työväenliike on viimeisten sadan vuoden ajan ollut merkittävä yhteiskunnallisen identiteetin kantaja. Sen menestys on perustunut aikaisemmin esitettyyn ideaan luoda puolueellinen järjestö yhteistä intressiä ajamaan. Mutta tähän liikkeeseen sisältyy myös sen perimmäisistä tavoitteista johtuva paradoksi: liikkeen toiminta on vain niin kauan järkevää ja johdonmukaista, kuin se käytännössä kykenee edistämään sellaista kehitystä, joka tekee sen puolueena ja poliittisena liikkeenä tarpeettomaksi.

On osoittautunut, ettei perimmäisten tavoitteiden saavuttaminen ole niinkään helppoa. Näin ollen liike ei ole tullut tarpeettomaksi. Joka tapauksessa alkuperäiset tavoitteet ovat hyödyllisiä legitimaation välineitä nykyistä eturyhmäajattelua puolustettaessa. Mutta työväenliikkeelle on koitunut merkittäviä vaikeuksia esiintyä muutoksen voimana, kun se pikemminkin samaistetaan valtakoneistoon ja vallitsevaan käytäntöön, jota liike meilläkin jo viisitoista vuotta on ollut mukana rakentamassa.

Vasemmistolaisen työväenliikkeen erityisenä ongelmana on vielä sekin, että se ”tämän puoleisten” tavoitteiden ajajana koetaan vielä epäluotettavaksi, ainakin koeteltuun sosialidemokratiaan verrattuna. Kun toisaalta sen verbaaliseen vaihtoehtoon eivät samaistu ”vaihtoehtoista kehitystä” vaativat tietyt marginaaliryhmät, ei kannatuksen laskeva tendenssi ole mitenkään yllättävä asia.

Edellä sanottua ei tule ymmärtää työväenliikkeen moralisoivaksi moittimiseksi. Tapahtunut muutos niin politiikassa, kuin yksilönkin elämänpiirissä heijastaa suurta yhteiskunnallista murrosta. Sen seurauksena, näin teesini kuuluu, *vallankumouksellisesta ja todellista muutosta haluavasta ihmisestä on tullut marginaali-ihminen.*

Ihminen massayhteiskunnassa

Käsite ”massayhteiskunta” on tässä eräänlaisena syöttinä kuvaamassa nykyisen kehitysvaiheen olennaisia piirteitä. Muutamassa vuosikymmenessä kokemaamme muutosta luonnehtii teollinen kasvu ja maatalousyhteisön muuttuminen taajama-asutukseksi liike- ja teollisuuskeskuksineen. Tuotamme massoittain hyödykkeitä, joita massoittain ja massoina kulutamme ja kärräämme kaatopaikoille. Asumme massiivisissa lähiöissä, työskentelemme suurilla työpaikoilla, joissa meillä on lukuisia kontakteja kuten vapaa-aikanammekin. Elämme joukkoviihteen ja massakulttuurin parissa, kulutamme viihdepalveluja joita tuotetaan teollisesti, jopa liukuhihnalla. Nekin ihmiset, jotka vielä (tai jälleen) asuvat maaseudulla, ovat tekemisissä kansallisen ja kansainvälisen massakulttuurin kanssa tiedotuksen ja markkinoiden välityksellä joskus hyvin häkellyttävällä tavalla.

Tunnumme satoja, jopa tuhansia ihmisiä henkilökohtaisesti. Lisäksi tiedämme vielä useampien ihmisten asioista paljonkin, olemme juuri (kesällä -81) kokeneet kuninkaalliset häät. Olennaista kehityksessä ei ole vain määrien kasvu, vaan ihmisten välisen vuorovaikutuksen harppauksellinen lisääntyminen. Kyseessä on laadullinen muutos: vanhassa Kiinassakin eli joukoittain ihmisiä, mutta elämänpiiri oli segmentoitunut siten, että joka kylässä suhteellisen pieni joukko ihmisiä puuhailisi täsmälleen samoissa askareissa kuin tuhansissa täsmälleen samanlaisissa kylissä kautta maan. Vuorovaikutus näiden kesken oli satunnaista ja merkityksetöntä, milloin sota tai luonnonkatastrofi ei saattanut suurempia joukkoja keskenään tekemisiin.

Yhteiskunnassamme on vallalla kompleksinen alueellinen ja aloittainen työnjako. Se edellyttää monenkeskisiä ja laaja-alaisia, myös kansainvälisiä suhteita, suurta liikkuvuutta ja jatkuvia henkilökohtaisia kontakteja lukuisiin henkilöihin. Sama piirre uusiintuu kaikessa ympäröivässä todellisuudessamme: työn ohella myös vapaa-aika muodostuu moninaisesta vuorovaikutuksesta, matkustamisesta, tiedottamisesta, informaation ja aineellisten hyödykkeiden kuluttamisesta.

Niinpä kulttuurimme henki onkin uuden kokeminen, tarve nähdä ja kuulla erilaista, olla mukana uusissa ja merkittävässä tapahtumista, elää toisin ja muualla, pyrkiä sinne missä emme ole. Ihminen etsii kontrasteja, hakee yhä voimakkaampia elämyksiä, on levoton. Lisääntyvä väkivalta on tämän kehityksen ehkä äärimmäinen, mutta nähdäkseni looginen tulos.

Perinteisessä perhe- ja sukuyhteisössä ihmisen identiteetti saattoi rakentua sukupolvien yhteisessä toiminnassa yhteisen toimeentulon puolesta. Todellisuus oli konkreetti ja vakaa, oma paikka ja merkitys oli siinä selvästi määritetty ja jatkuvasti testattavissa. Perinteisen ympäristön katoaminen ja siirtyminen tavarakulttuuriin piiriin merkitsee usein nimenomaisesti voimakasta ja tuhoisaakin identiteettikriisiä. Identifikaation ympäristöksi on tullut samoja tunteja kokevien samaan sukupolveen kuuluvien seura, joka muodostaa usein alakulttuureita omine normeineen. Samalla joudutaan jatkuvaan ja kovenevaan kamppailuun asemasta, työpaikasta, koulutuksesta, joudutaan jatkuvien valintojen ja vaikeiden ratkaisujen eteen, ollaan vieraantuneita ja irrallisia. Sukupolvien välinen ”kuilu” on itsestäänselvyys.

Eräs kulutusyhteiskunnan suurimpia saavutuksia on siinä, että sen on saanut kulutusyhteiskunnasta puhumisen tuntumaan vanhanaikaiselta ja tyhjänpäiväiseltä. Kuitenkin edelliseen liittyen väitän, että kulutusyhteiskunnassa vain tavara voi massamittassa toimia identiteetin rakentajana, olkoonkin että sen kautta luotu todellisuus heijastaa rakentajansa tajunnassa vallitsevaa anarkiaa. Tästä problematiikasta on puhuttu paljon, mutta ilmiö on tärkeämpi, kuin yleisesti myönnetään.

Edistyksen polut tänään

Näissä oloissa yhteiskunnallisille edistykselle todellisen muutoksen mielessä löytyy vain vähän edellytyksiä. Ne ovat mielestäni kahdella suunnalla, jotka ehkä vielä toteutuessaan sulkevat toisensa pois.

On mahdollista, että uusi, ajan haasteisiin vastaamaan pyrkivä edistysaate syntyy olemassaolon uhkasta, mutta enemmänkin *myyttisenä*, kuin ankaran rationaalisen ratkaisuna pakottaen etsimään yhteiskunnallistaloudellisia vastauksia kärkevimpiin ongelmiin.

Myyttinen maailmankuvahan antaa jokaiselle havaittavissa tai kuviteltavissa olevalle ilmiölle mielekkään paikan, sen avulla voidaan poistaa epävarmuus ja pelko, jonka todellisuus aiheuttaa. Se mobilisoi toimintaan, koska myyttiset rakenteet ankkuroituvat inhimillisen tajunnan vanhimpiin kerroksiin, sinne mistä kumpuavat tunteet, vaistomainen reagointi eri ilmiöihin ja viimekädessä toiminnan motivaatiokin. Myyttinen maailmankuva ja sen luoma joukkoidentiteetti sinänsä ei ilmeisesti anna suuntaa rationaalisella ja organisoidulle yhteiskunnalliselle muutostyölle, mutta se voi olennaisesti muuttaa ne ehdot, joissa politiikkaa tehdään.

Toinen, joskin aikaisemmin sanotun pohjalta vähemmän mahdolliselta tuntuva vaihtoehto olisi *yhteisön oppiminen* historiallisessa prosessissa. Tämä ei edellyttäisi niinkään esimerkiksi uuden edistysaateen tuleamista, kuin jatkuvaa ja hyödylliseksi käytännöksi tunnustettua tiedostavaa uudistustyötä, jota esimerkiksi erilaiset kansaliikkeet jo nyt tekevät.

Voisi ajatella, että tällainen toiminta vähitellen vaikuttaisi myös yleisen mielenlaadun ja tiedostuksen kehitykseen, joka taas politiikassa joudutaan ottamaan huomioon. Tuntuu kuitenkin siltä, että tällaisissa liikkeissä usein kysymys on suhteellisen pienten ryhmien ja suhteellisen korkean koulutustason omaavien ihmisten aktiviteeteista, jotka eivät välttämättä kosketa kulutusyhteiskunnan varsinaisten ”uhrien” todellisuutta. Voi olla myös niin, että nämä tiedostavat ja toimivat ryhmät olemassaolollaan vain varmistavat nykyisen kulkusuunnan jatkumisen.

Tässä maisemassa politiikka esittää edelleen rooliansa yhteisten asioiden hoitajana – sitten kun yhteinen asia varsinaisen päivänpolitiikan ulkopuolella ja siitä riippumatta on saatu riittävästi kyp-

symään ja kehittymään. Samalla politiikka toimii intressiryhmien etujen ajajana puoluelaitoksen ja valtion symbioosin välityksellä. Miksei tässä yhteydessä voitaisi puhua myös luokkataistelusta, jonka menestystä mitataan gallupeilla.

* * *

Alustus on julkaistu Sirolan Kesä 1981 – tapahtuman dokumentissa

Länsimaisen kulttuurin ja marxilaisuuden kriisi

*Kansan Sivistystyön Liitto, Helsinki 1981, Offset-Uusio Oy
Toimittaneet Liisa Korhonen ja Hannu Pulkkinen*